

Dudith András nem is járt Kolozsváron, de Dávid Ferenc és Biandrata írásainak hatására otthagya a katolikus püspöki széket, s unitáriussá lett.

Az egyház másik kincse a nyomda volt a 16. században. „A nyomda nagy és páratlan Isten áldása az emberek számára, merthogy egyebet ne említsünk, az ott kinyomtatott könyvek útján terjedt el a tiszta evangélium sok országban, és ez a mesterség igen nagy segítségére volt a hitújításnak” – kezdi az unitárius officinákat bemutató fejezetet Kénosi Tözsér. Három nyomda történetét ismerhetjük meg. A Gyulafehérváron Raphael Hoffhalter, majd Gregor Wagner vezetésével 1567–1569 között kinyomtatott tizenhét művet veszi számba a szerző. A kolozsvári Heltai Gáspár és utódai irányította, az 1550-es évektől működő, összmagyar viszonylatban is igen jelentős műhely több mint 50 kiadványát sorolja fel. Végül a harmadik, ténylegesen is egyházi tulajdonban levő, 1696 és 1716 között működő nyomdának 9 művét említi. Gyakran kiadós idézeteket is közöl a nyomtatványokból. Az utolsó fejezetek közül az egyik egy fiktív gyulafehérvári hitvitát ténylegesen megtörténtként mutat be. Érdekesebb a 13. fejezet, mert ez a híres unitárius főúri családokat próbálja előszámolni, kezdve mindjárt a Szapolyai családdal, melynek utolsó tagja, János Zsigmond az egyetlen unitárius király és első erdélyi fejedelem volt. Az ő életéről igen sok, máig forrásértékű adatot gyűjt össze a szerző. Sok főúri családot sorol még az unitáriusok közé, de Kelemen Lajos lapalji jegyzetei nem egnél cáfolják az alapszöveg állítását. Úgy tűnik, hogy

a 18. században az egyház rangját történelmi hangzású nevekkal lehetett alátámasztani. A 14., záró fejezet a zsoldáréneklés történetét és az unitárius énekkrend kialakulását, valamint a felekezet énekeskönyveinek szerkesztését mutatja be.

A terjedelmes szöveg sajtó alá rendezése igen időigényes munka lehetett. Az ebben részt vevők nem vállalkozhattak a tárgyi kommentálásra, mai szempontú helyesbítésre. Csak a lap alján közlik Kelemen Lajos, Lőrinczi Mihály és a fordító Márkos Albert néhány kritikai megjegyzését. Ezek is sejtetik, hogy a 18. századi szerzők sok mindenben tévedhettek, azóta a kutatás számos állítást felülvizsgált, pontosított. Így ezt a munkát csak igen óvatosan lehet forrásként használni. A kötet gondozói ugyanakkor számos mutatóval segítik a rengeteg szövegben tájékozódni akarókat. Közlik a műben felhasznált több mint 200 mű betűrendes jegyzékét, továbbá a tárgyalta művek cím szerinti és szerzők szerinti mutatóját. Ezeken kívül találunk személynévmutatót és helységnévmutatót is a kötet végén, sőt az említett unitárius zsinatoknak is elkészült a helységek szerinti kronologikus jegyzéke. A 20 kép mellékelése szinte fősúlyos, a szélesebb olvasóközönségnek nyújt betekintést a régi nyomtatványok és kéziratok világába. Hasznos viszont a román, angol és német nyelvű tartalmi összefoglalás, hiszen ma az utóbbi két világnyelv tölti be azt a szerepet, amit a 18. századi szerzők a latinok szántak.

Gaal György

## A dualista rendszer

*Kozári Mónika: A dualista rendszer (1867–1918). Bp. 2005. 319 lap*

Új sorozat első kötetét tarthatja kezében az olvasó. A Pannonica Kiadó szándéka a Modern magyar politikai rendszerek című sorozat elindításával az volt, hogy a 19–20. századi magyar történelem egyes nagy korszakainak állam-, illetve intézményrendszerét több szempontú – történeti, szociológiai, politológiai – megközelítésben mutassa be.

Kozári Mónika egy évtizeden keresztül oktatott egy hasonló tárgyat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, és ez irányú tapasztalatait hasznosította ebben a kötetben, amelyet a kiadó és a szerző egyszerre szánnak kézikönyvnek, illetve felsőoktatási tankönyvnek. Ebből adódik egyszerű, közérthető stílusa, és egyben ez a magyarázata a kevés jegyzetnek is.

Közigazgatás-történeti, jogtörténeti, politológiai stb. jellegű munkák eddig is születtek a dualizmus koráról, azonban a politikai rendszer egészében még senki sem mutatta be ilyen rendszerezetten, részletesen és ugyanakkor didaktikusán egy könyv keretében. Némileg hasonló jellegű vállalkozás volt például a Somogyi Éváé (Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. A közös minisztertanács, 1867–1906*. Bp. 1996), ő azonban a Habsburg-monarchia közös kormányára koncentrált. Kozári Mónika is a dualista állam-

szervezet felvázolásával kezdi munkáját. Röviden bemutatja az uralkodó kiterjedt szerepkörét, a korszak két uralkodóját, Ferenc Józsefet és IV. Károlyt, a közös ügyeket, a kiegyezést és fogadtatását, ezzel összefüggésben a horvát kiegyezést és az uniót Erdéllyel, az állampolgárságot, az úti okmányokat, és ugyanennek a fejezetnek keretén belül vázolja a nemzetiségi kérdést.

Az országgyűlés felépítésében és működésében jelentős változás következett be a 19. század közepén, amely főként az alsóházat érintette. Itt ugyanis a vármegyék, illetve szabad királyi városok követküldési jogát és a követek utasításának rendszerét 1848-ban felváltotta a népképviselői alapon szervezett országgyűlés. Úgyszintén 1848-ban fogadták el azt a választójogi törvényt, amely aztán kisebb módosításokkal a rendszer végéig fennmaradt. Ha azonban a század közepén még teljesen megfelelt az „európai normának”, a 20. század elejére ezt már korántsem mondhatjuk el. A választójog ekkor már túl szűknek bizonyult, ráadásul a nyílt szavazás rendszere miatt a lebonyolítás módja is antidemokratikus volt, és tág teret nyújtott a visszaélések számára. A parlamentarizmus egy másik alapvető hiányossága a parlamenti váltógazdaság hiánya. Ennek fő oka az 1867 után létrejött közjogi struktúra volt. A pártok alapvetően

közjogi alapon szerveződtek, a kiegészítéshez való viszony volt a döntő választóvonal. Emiatt azonban a függetlenségi ellenzék, amelyik éppen a dualista berendezkedés alapjait kérdőjelezte meg, nem lehetett szalonképes politikai erő.

A magyar minisztertanács taglásánál a szerző kitér a kormány és az országgyűlés viszonyára, a minisztertanács és az egyes minisztériumok működésére, sőt elhelyezésére is. A fejezet keretén belül részletesen bemutatja az új kormány alakításának procedúráját. Saját kutatása alapján cáfolja például Bölöny József állítását, miszerint a minisztertanács felszólalások esetében lett volna egy kialakult sorrend. A minisztertanács ülésrendjét, de ügyrendjét sem szabályozta törvény, ezért is hasznos a minisztertanács jegyzőkönyvek ismerete, bár – ahogy Kozári Mónika is hangsúlyozza – ezek meglehetősen vázlatosak voltak a korszakban.

Tág teret szentel a szerző a közigazgatásnak is: vizsgálja a törvényi kereteket, a vármegyék és városok szerepkörét és ennek változásait, az 1876–81 közti közigazgatási reformokat, melyeknek keretében sor került egy átfogó területrendezésre is, a közigazgatás államosításának kísérleteit a századfordulón, egészen az első világháború által felvetett kérdésekig. A közigazgatásról szóló fejezetben különösen hangsúlyosan szerepel Tisza Kálmán korszaka. Tiszát már korábbról foglalkoztatta – nagyon sok kortársához hasonlóan – az a kérdés, hogy az „alkotmány védőbástyáinak” tekintett vármegyéket hogyan lehet összehangolni a parlamentnek felelős kormánnyal. Tisza egy köztes álláspontot képviselt: a régi megyerendszert nem akarta teljesen felszámolni, azaz nem akarta teljes egészében államosítani a közigazgatást, de a megyék működését szakszerűbbé, a kormány számára átláthatóvá és befolyásolhatóvá kívánta tenni.

Kozári Mónika életrajza Tisza Kálmánról úgyszintén nemrég jelent meg (Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Bp. 2003) és nemcsak a közigazgatás, hanem például a minisztertanács működésének vázolásánál is bőven kitér Tisza Kálmán tevékenységére, szerepére, felhasználva levéltári kutatásait is. A kötetben

némileg érezhető a szerző ez irányú preferenciája, de Tisza Kálmán szerepének, illetve korszakának hangsúlyosabb szerepeltetését legalább ennyire indokolja a korszak fontossága és megannyi újítása a közigazgatás terén.

Egy-két oldal erejéig Kozári Mónika sort kerít a szakigazgatási szervezet, úgymint a csendőrség, rendőrség, közegészségügy, gyámügyi igazgatás, kultuszigazgatás, kereskedelmi és ipari, földművelésügyi, közlekedési, valamint az igazságügyi igazgatás bemutatására is. Az utolsó fejezetben pedig a bírósági szervezet felépítését tárgyalja.

Az összegzésben a szerző Pölöskei Ferenc nyomán levonja a következtetést, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia ingatag alapokra épült, és törekeny épületek bizonyult.

Nem könnyű feladat egy kézikönyvet bemutatni, hiszen nem sok értelme van felsorolni a röviden összefoglalt témák sokaságát. A szerző maga is hangsúlyozza, hogy nem volt – a könyv jellegéből adódóan nem lehetett – célja önálló kutatások alapján bemutatni a szerteágazó intézményi kereteket. Általában egy-egy alfejezetnél egy-két szerző alapvető munkájára támaszkodik, de – mint már jeleztem – beleszövi saját kutatásait is. Talán szerencsésebb lett volna azonban saját véleményét hangsúlyosabban megjeleníteni.

Nagyon hasznosnak találok, hogy Kozári Mónika a korabeli kifejezéseket is megadja és egyben megmagyarázza. Hiszen manapság már jószerevével csak a korszakot kutatók tudják, hogy – csak egy példát említek – a 19. században a kormányt is minisztériumnak nevezték. A kötetet két térkép, a dualizmus államszerkezetének vázlata, valamint névmutató egészíti ki.

Bár közhelyesen hangzik, de ténylegesen hiánypótló munkáról van szó. Egy jól használható kézikönyv született, amelyet egyaránt haszonnal forgathat diák, szakember vagy az érdeklődő olvasó. Időközben pedig megjelent a sorozat egy további kötete is, amelyben Püski Levente mutatja be a Horthy-korszak intézményrendszerét.

**Pál Judit**